

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 28, Ekim 2018, s. 1-17

Prof. Dr. Saadet KARAKÖSE

Pamukkale Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fak, saadatk@pau.edu.tr

KÜLTÜREL DEĞİŞİM SONUCU YOK OLAN İSTEK KİPİNİN KLÂSİK EDEBİYATTAKİ İŞLEVİ

Özet

İstek kipi, vezne uygunluk ve söyleme kolaylığı açısından Klasik edebiyatın en işlek kipidir. Geniş zaman, gelecek zaman, şart kipi, istek kipi ve iktidârî fiil işlevinde kullanılmıştır. Nola, nolaydı edatları da bu kip yardımıyla üretilmiştir.

Klâsik dönemde istek kipinin dua işlevi de mevcuttur. Bugün toplum ve birey istekleri kat kat artmasına rağmen istek kipinin yok oluşu da kültürel yozlaşmanın sonucudur.

Bugün tüketim kültürünün değiştirdiği değerler yüzünden istek kipi demode bulunmakta ve kullanım kalkmaktadır. Konuşma ve yazı dilinde, eskiden istek kipiyle kurulan ifadeler bile değişmiş, yerini şart ve emir kiplerine bırakmıştır. *Hayr ola, kolay gele* vb. ifadeler bugün *hayır olsun, kolay gelsin* şeklinde emir kipine dönüşmüştür. Sonuç olarak Klâsik edebiyatta birçok fiil kipi yerine kullanılabilen istek kipi (-A) bugün maalesef standart dilde işlevini kaybetmiş durumdadır.

Anahtar kelimeler: İstek kipi, Klâsik edebiyat, kültür, yozlaşma.

FUNCTIONAL FUNCTION OF THE REQUIREMENT WITHOUT CULTURAL CHANGE

Abstract

The request mode is the busiest mode of classical literature in terms of suitability and ease of speech. It is used in broad time, future time, conditional mode, will mode and powerful verb function. Nola, nolaydı were produced with the help of

this mode. There is also the prayer function of the requesting class in the classical period. Despite the fact that today's society and individual desires are multiplying, the disappearance of desire is the result of cultural degeneration. Today, because of the values that consumption culture has changed, the mode of demand is outdated and its usage is getting out. In the language of speech and writing, even the expressions established with the will form in the past have changed, leaving the place to the conditions and orders. Oh no, easy come, and so on. if the expressions today are no, it becomes easy to come in the form of command. As a result, the will mode (-A) which can be used in place of many verb modes in classical literature has unfortunately lost its standard dildo function today.

Key words: Request mode, Classical literature, culture, degeneration.

<https://orcid.org/0000-0002-8784-1149>

Divan Edebiyatı derslerinde öğrencileri klâsik metinlerde geçen istek kipiyle bir türlü barıştıramadım. Böyle bir kipi varlığın kabul ettiremedim. Anlamakta ve günümüz Türkçesiyle anlam vermekte hayli zorlanıyorlardı. Sebebini araştırdığımda istek kipi bugün maalesef kullanılmadığını, öğrencilerin bu kipe âşinâ olmadıklarını müşahede ettim. Günlük konuşma ve yazı diline baktığımda istek kipine rastlamadım. Standart dilde yazılı ve sözlü olarak yerine şart ve emir kiplerini hâkim olmuş ve bu kip kullanımdan çekilmişti. Burada bu kipi vaktiyle ne kadar işlek olduğunu paylaşacağım.

I. İSTEK KİPİNİN DİVAN EDEBİYATINDAKİ İŞLEVLERİ

İstek kipi (-A) Divan Edebiyatının en çok kullanılan kipiştir. Kullanımı pratik, vezne uyması kolay olduğu için bu kip Klâsik Edebiyatta birçok kipi görevini üstlenmiştir. Örneğin, *olacaktır* gibi bir kelime yerine *ola* şeklinde bir kelimeye tasarruf daha kolaydır.

1. Şart kipi

Sekiz Uçmagun Hûrisi eger bezenüp **geleler**

Senün sevgünden özgeyi gönlüm hiç kabûl **itmeye** / Yunus Emre, s.4, g.3

(Sekiz cennetin hurisi, süslenip bezenip **gelseler** de, gönlüm senin sevginden başkasını asla kabul **etmez**.) Birinci mısradaki *geleler*, şart görevi, ikinci mısradaki *itmeye*, geniş zaman kipi görevini üstlenmiş.

Kişi **bile** söz demini, **dimeye** sözün kemini

Bu cihân Cehennemini sekiz uçmag **ide** bir söz / Yunus Emre, s.80, g102

(Kişi konuşma anını bilirse, kötü söz söylemezse, bir söz cehennem gibi bu dünyayı sekiz cennete dönüştürür.) Yine *bile* ve *dimeye* şart görevinde, *ede* geniş zaman işlevinde kullanılmış.

Sebûyî dâmenümüz içre **görse** kim tokınurdu

Eger ki tende ‘abâ elde bir ‘asâmuz **olaydı** /Atayî, s. g. 277-6

(Eğer sırtımızda bir aba ve elimizde bir asamız olsaydı, eteğimiz altındaki testiği görünce kimse bize dokunmazdı.) Birinci mısradaki *görse* şart kipi, görünce anlamında zarf-fiil, *olaydı* istek kipi de şart görevinde kullanılmış.

Olurdu kendi kemâl-i kusûruna şâhid

Göreydi nazmımı ger şâ’ir-i Sfâhânî /Nef’î,s.72 k.30

(Eğer İsfahan şairi benim şiirlerimi görseydi, kendi kusurunun çokluğuna şahit olurdu.) *Göreydi*, yine şart görevinde kullanılmış.

2. Gelecek zaman

İstek, geleceğe matuf olduğu için istek kipi normalde gelecek zamanı gösterir. İsteğin gerçekleşmesi, dualar gelecekte beklettir.¹ İstek kipi, yaygın olarak gelecek zaman işlevinde kullanılır (Gülensoy, 2007,43).

Gele sana cân alıcı dahı cân alur kılıcı

‘Aklunı başdan alıcı bir dem amân virmez **ola** / Yunus Emre, s.6, g.6.

(Can alan melek, sana gelecek; daha gelmeden önce can alırcasına aklını başından alacak ve bir an bile aman vermez olacak.) Burada *gele*, *ola* istek kipleri gelecek zaman görevinde kullanılmış.

Bir gün **ola** bu dünyâyı âhirete degşüresin

Dün ü günü kılğıl tâ’at ayak uzadup yatmağıl / Yunus Emre, s.125, g.159

(Bir gün gelecek dünyayı ahrete değiştireceksin. Ayak uzatıp yatma; gece gündüz ibadet et.) *Ola*, olacak anlamında kullanılmış.

Her demde çeşmüme nice bir hûn-feşân **ola**

Ol şâh-ı hüsn yâ nice bir bî-amân **ola** / Yakînî, s.157, g.6

(Her an gözümün kan akıtması daha ne kadar sürecek? O güzellik şahı daha ne kadar acımasız olacak?) Mısra sonlarındaki *ola*, olacak anlamında kullanılmış.

Allah bilür bir dahi bu şehre **gelem** mi

¹ İngilizcede de gelecek zaman eki will, istemek fiilinden gelmektedir. Farsçada gelecek zaman kipi, hâsten (istemek) fiilinin geniş zamanıyla hâh (خواه) ile kurulur.

Gitdüm sefere ‘âlem-i gurbetde **kalam** mı / Yahya Bey, s.154, g.34

(Bu şehre bir daha gelecek miyim; sefere çıkıyorum; gurbet ellerinde kalacak mıyım; Allah bilir!) *Gelem ve kalam*, gelecek zaman görevindedir.

Korkarın cennetde de uşşâk râhat **görmeye**

Öğrenürse şîve-i hûbân-ı İstanbul'ı hûr / Şeyhülislam Yahya, s.79, g.54

(Eğer huriler İstanbul güzellerinin işvelerini öğrenirse, âşıkların cennette de rahat yüzü görmeyeceğinden korkarım.) *Görmeye*, gelecek zaman işlevinde kullanılmış.

Ben de nakd-i fikrimi evsâfına vakf eyleyip

Tevbe sad tevbe lisâna **almayam** ben dîgeri / Haşmet, s.48, k.11

(Ben de fikir servetimi senin övgüne yönlendirip, bir başkasını dilime almayacağıma yüz tövbe ettim.) *Almayam*, gelecek zaman işlevindedir.

3. Geniş zaman

Eyâ kirâm-ı dü kevnin yegâne sâlârı

Safâ-yı hâtır **olaydı göreydin** evsâfi /Nef'î, s.104, k.45

(Ey iki dünya soylularının biricik önderi, gönül huzurum olsaydı, seni nasıl öveceğimi görürdün.) *Olaydı*, şart kipi, *göreydin*, geniş zaman kipi görevindedir.

Olsa kumlar sağışınca ‘ömrüñe hadd ü ‘aded

Gelmeye bu şîşe-i çarh içre bir sâ’at gibi

(Yaşadığın yıllar kumlar sayışınca da olsa, bu çark şişesinin içinde bir saat bile gelmez.) *Gelmeye*, *gelmez* anlamında kullanılmış.

Bezm-i gamuñda sanma kabak minnetin **çekem**

Eşküm şarâb u dîdelerümdür baña kabak / Bakî, s.183, g.241

(Kederinin bezminde kadeh sıkıntısı *çekirim*, sanma. Bana gözyaşım şarap, gözlerim kadehtir.) *Çekem*, geniş zaman işlevindedir.

Şehâ vasfuñda her beytüm münakkaş Tâk-ı Kisrîdür

Görürse **kala** dem-beste eger Erjeng eger Mânî / Revanî, s.167, k.33

(Ey şah, seni anlatmakta he beytim Kisrâ sarayının tabloları gibidir. Onları Mani de Erjeng de görse nefesi kesilmiş kalır.) *Kala*, geniş zaman işlevindedir.

4. Emir kipi

Bir 'ıyş kıl ki reşk **ide** dâyim aña felek

Bir meclis eyle kim **kala** hayretde rûzgâr / Revanî, 58, k.4

(Bir yeme içme sofrası yap; onu felek daima kıskansın. Bir meclis düzenle, zaman hayrette kalsın.) *İde ve kala*, emir işlevi yüklenmiş.

Her tîre kim nişân idesin ben kemîneñi

Kalup derûn-ı sîne de hâtır-nişân **ola** / Yakînî, s.157, g.1

(Ben zavallı âşığımlı hedef edip attığın her ok, sine içinde kalıp seni hatırlatan kanıt olsun.) *Ola*, emir görevi yüklenmiş.

Yaşumı âb-ı revân itdi Hudâdan dilerem

Gele hep itdügi ol serv-i hırâmân yolına / Gelibolulu Sun'î. s.141, g.159

(Gözyaşımı sele döndürdü. Allah'tan dilerim: O servi gibi salınan sevgilinin hep ettikleri yoluna gelsin.) *Gele*, emir kipi görevindedir.

5. İktidari fiil

Yüz bin lisân çün geldi yüz bin cân yolda kaldı

Yüz bin gözler **görmeye** bizüm cevânümüzü / Yunus Emre, s.338, g.416

(Yüz bin dil oluştu. Yüz bin can yolda kaldı. Bizim seyrimizi yüz bin göz (bir araya gelse) göremez.) *Görmeye, göremez* anlamında iktidarî fiil görevindedir.

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi

(Halk içinde devlet gibi itibar edilen bir şey yok. Buna rağmen devlet dünyada bir nefes sağlık kadar değerli olamaz.) *Olmaya, olamaz* anlamında iktidarî fiil görevindedir.

Aña kâtib **ola** halk-ı cihân rûz-ı hisâb **ola**

Hisâb **olmaya** ben bî-çâreye itdükleri dehrüñ / Zati, s.141, g.810

(Hesap günü geldiğinde bütün dünya halkı ona kâtip olsa, zamanın bana ettikleri hesap olunamaz.) Bu beyitte ol- fiiliyle kurulmuş üç istek kipinin her biri farklı görevler üstlenmiş.

a.Aña kâtib *ola*: *olsa*, şart kipi

b.Rûz-ı hisâb *ola*: *olduğunda*: zarf-fiil

c.Hisâb *olmaya*: *olamaz*, iktidarî fiil.

Bulmaya ol hadd-i gül-gûn üzre hattun hâletin

Müşg-i terden yazsalar berg-i gül-i handâne nakş / Bakî, s.170, g.213

(Gülen gül yaprağının üzerine taze misk ile nakış işleseler, senin o gül renkli yanağının üstündeki ayva tüyelerinin özelliğini bulamaz.) *Bulmaya*, *bulamaz* anlamında iktidarî fiil görevindedir.

Leb ü ruhsârûna **kim beẓede** goncayla güli

Birinün kulağı berg ü birinün ağızı koçar / Emrî, s.78, g.131

(Goncayı dudağına, gülü kulağına kim *benzetebilir*? Zira gülün kulağı yapraktır; goncanın da ağızı kokar.) *Kim beẓede*, *kim benzetebilir*, yani *kimse benzetemez* anlamındadır.

Şâhum Yakînî bendeñi hicrâna salma kim

Şâyed gedâñi yâd **idesin** bir zamân **ola** / Yakînî, s.157, g.1

(Şahım, Yakînî kulunu ayrılığa mahkûm etme. Bir zaman olur, belki kulunu yad edebilirsin.) *İdesin*, *iktidarî* fiil, *ola geniş zaman* işlevinde kullanılmıştır.

6. Sıfat-fiil

İstek kipi, ana cümlenin nesnesi olduğunda sıfat-fiil görevinde kullanılır. Farsçadan dilimize geçen ki'li yapılar etkisiyle sona atılan sıfat, çekimli fiil şeklinde kullanılabilir. Bunları düz cümle yapabilmek için fiili sıfat-fiile dönüştürmek gerekir (Karaköse, 2016, 76).

Talup gavvâs-ı dil kaldı derûn-ı bahr-i hayretde

Sanur arayı arayı **bulam** ol dürr-i yek-tâyı / Bakî, s.28, g.15

(Gönül dalgıcı hayret denizine dalıp orada kaldı. O eşsiz inciye araya araya *bulacağımı* sanmıştı.) *Bulam*, *sıfat-fiil* görevinde nesne ögesi olarak kullanılmış.

Vir nakd-i cânı ol melekûñ mû-miyânına

‘Âşık odur ki mâmeleki **der-miyân ola** / Yakînî, s.157, g.1

(Can servetini o meleğin kıl gibi ince beline ver. Tüm birikimi *el altında olan*, gerçek âşıktır.) *Der-meyân ola*, *el altında olan* anlamında sıfat-fiil görevindedir.

Ne ‘âşık olsun o kim dûd-ı âhı halkaları

Felekde gerden-i Kerrûbiyâna **olmaya** tavn / Zati, s.73, g.665

(Âhının dumanının halkaları, gökyüzünde büyük meleklerin boynuna gerdanlık *olmayan* kişi, nasıl âşık olabilir?) *Olmaya*, *olmayan* anlamında sıfat-fiil görevindedir.

Bir gece yok ki **açmayalar** dil dükânını

Bâzâr-ı hüsne olalıdan pâsbân zülf / Revanî, s.302, g.181

(Saç güzellik pazarına bekçi olduğundan beri, gönül dükkânını *açmadıkları* bir gece yok.) *Açmayalar*, *açmadıkları* anlamında sıfat-fiil görevindedir.

Cânım mı var ki mâil-i cânâne **olmayam**

‘Akla gelir mi aşk ile dîvâne **olmayam** / Şeyh Galib, s.350, g.233

(Sevgiliye meyletmeyecek bir canım mı var? Aşk ile deli olmayacağım, akla gelebilir mi?) *Olmayam*, *olmayacağım* anlamında sıfat-fiil görevindedir.

Hiç bir belâ mı var ki gönül anı **bilmeye**

Seyyâh-ı bî-karârın olur âşinâsı çok / Şeyhülislam Yahya, s.199, g.174

(Gönlün hiç bilmediği bir belâ var mı? Kararsız gezginin tanıdığı çok olur.) *Bilmeye*, *bilmediği* anlamında sıfat-fiil görevindedir.

7. Zarf-fiil

Cümlede, tâ, kadar, meger, için gibi zarf görevindeki kelimelerle kullanıldığında istek kipi, zarf-fiil anlamı verir.

Mümkün mi ‘âşık-ı ruh-ı cânâne **olmayam**

Kâbil midür bahâr **ola** dîvâne **olmıyam** /N.Atayî, s. 309, g. 153

(Sevgilinin yüzüne âşık olmayacağım; bahar geldiğinde deli olmayacağım mümkün mü?) *Bahâr ola*, bahar *geldiğinde* anlamında zarf-fiil görevindedir.

Kâmiyâ hiç dakîka fevt itmez

Sâ‘atüñ çün **gele** zamânı çalar / Kami, s.170, g.60

(Hayat kimyası dakikayı öldürmez. Vakit geldiğinde saatin çalar.) Burada *gele*, çün ile beraber *geldiğinde* anlamı verir.

Cân nakdine metâ‘-ı visâlin virürse yâr

Kim almaz anı kim bu kadar râygân **ola** / Yakînî, s.157, g.1

(Sevgili vuslat bedelini can pahasına verirse; bu kadar ucuz olunca onu kim almaz?) *Râygân ola*, bu kadar sıfatı yardımıyla *ucuz olunca* zarf-fiili anlamı veriyor.

Hırkañı halvete ger çek yakaña büri serüñ

Tâ keşef gibi **ide** mürdeyi ihyâ nazaruñ / Zati, s.74, g.668

(Nazarın ölüyü diriltinceye kadar, hırkanı halvete ger, kaplumbağa gibi başını yakana çek, büri.) *İhya ide*, tâ edatı yardımıyla *diriltinceye dek* anlamı veriyor.

Kaddüñ gamıyla çünkü vücûdum **tebâh ola**

Kabrümde serv-i sebz yeşil **dûd-ı âh ola** / Emrî, s.15, g.6

(Boyunun gamıyla bedenim yok olunca, mezarımda biten otlar, âhımın yeşil dumanı olacaktır.) *Tebâh ola*, *yok olunca* anlamında zarf-fiil; *dûd-ı âh ola*, gelecek zaman işlevi yüklenmiştir.

Dü-çeşmi sürme-i hâk-i derüñden olmaya hâlî

Meger ‘Atâyî ölüp cây **ide turâb** gözinde / Atâyî s.323, g.190

(Atayı, ölünceye, gözüne toprak doluncaya kadar, iki gözü senin toprağının sürmesinden eksik kalmasın.) *Cây ide turâb gözinde*, *gözüne toprak doluncaya kadar* anlamında zarf-fiil olarak kullanılmıştır.

8. İsim olarak

İsim cümlelerinde yüklem görevini bildirme eki (+Dır) gördüğünde, istek kipli fiil mastar anlamı yüklenir. İstek kipi cümlesi, özne veya nesne olarak kullanılır.

Egerçi pür-kine ‘âsîyüm ammâ mü’min-i pâküm

Revâ mîdur kalam mahşer içinde bî-ser ü bî-pâ / Said Giray, 59, k.1

(Kin dolu âsî olsam da, temiz müminim. Mahşerde başsız ayaksız kalmam (kalışım), uygun mudur?) *Revâ mîdur kalam*, *kalmam* uygun değildir, anlamında kullanılmış.

Ol dil-beri ey dil koma agyâr arasında

Bir gül ne revâdur ki **kala** hâr arasında / Revanî, s.424, g.343

(Ey gönül, o sevgiliyi eller içinde bırakma. Bir gülün diken arasında kalması doğru değildir.) Ne revâdur, yüklem görevi üstlendiği için, *kala*, *kalması* anlamında isim işlevindedir.

Vaktidür kim câma virüp câmeyi ‘uryân **olam**

Muhtesib gelse habâb-ı bâdede pinhân **olam** / Emrî, s.174, g.322

(Elbiseyi şarap için satıp uryan olmanın vakti geldi. Böylece polis geldiğinde şarap kabarcığı içine gizlenirim.) Vaktidür yüklem, *uryân olam*, *uryan olma* anlamında kullanılmış.

‘Âşıklara miyânuñ-içün çekme hancerüñ

Havf eylerin ki ortada yok yire kan **ola** / Yakînî, s.157, g.1

(Belin için âşıklara hançer çekme. Ortada yok yere kan olmasından korkarım.) Havf eylerin ... *kan ola, kan olmasından* korkarım.

9. Edat işlevinde

Olmak (imek) fiilinin istek kipi, “ne” soru ekiyle birlikte **Nolaydı keşke, nola neolur** şeklinde edat oluşturur. Farsça ki bağlacıyla **ola ki belki, olmaya ki, sakın, belki** anlamlarında ihtimal bildiren edatları oluşturur (Hacıeminoğlu, 1984, 187,188). Ola ki, olmaya ki edatları, Farsça dua kipiyle oluşturulan bâdâ ki, me-bâdâ ki (Kanar,2011, 26) edatlarının Türkçesidir.

Yâre kurbân olayın ‘iddur ey Hızır yetiş

Bir du‘â eyle girem **ola ki** şekl-i ganeme / Zati, s.223, k.78

(Ey Hızır, yetiş de bir dua et. *Belki* koyun donuna girer ve sevgiliye kurban olurum.) *Ola ki, belki* anlamında edattır.

Olmaya kim nefsdan öğüt alasin

‘Âkıbet sen hak’dan udlu kalasin / Āşık Paşa, s.270.

(*Sakın*, nefsinden öğüt alma. (Yoksa) sonunda Allah’tan utanırsın.) *Olmaya kim, sakın* anlamında edattır.

Gel imdi gel kanâ‘ata gâfil olma tîz bin ata

Olmaya kim ecel yite fâsîd ola satu-bâzâr / Yunus Emre, s.67, g.84

(Şimdi kanaata gel; gafil olma; çabuk kanaat atına bin. *Belki* ecelin gelir, alış-verişin bozulur.) *Olmaya kim, belki* anlamında edattır.

Cevri çoh eyleme kim **olmaya** nâ-geh dükene

Az edüp cevri ü cefâlar kılasin cânumuza / Fuzuli, L.M. s.110.

(Zulmü çok edersen belki (Allah korusun) bir gün tükenir. Az ederek (uzun süre) canımıza eziyetler edesin.) *Olmaya, belki* anlamında edattır. Bugün biz bunu *Allah korusun* duasıyla ifade ediyoruz.

Ergavânî câmeñi görüp **n’ola** kan aglasam

Yaraşur âb-ı revâna karşı zîrâ ergavân / Baki, s.246, g.390

(Erguvan renkli elbiseni görüp kan ağlasam ne çıkar? Zira, akarsu yanına erguvan yakışır.) *N’ola, ne olur, ne çıkar* anlamında edattır.

Nola pergâr-sıfat râst-rev olsa ‘uşşâk

Çünkü bu dâ’ireye pâ-yı tevekkül kodılar / N.Atayî, s. 194, g. 52

(Âşıklar pergel gibi doğru giden olsa *ne çıkar?* Çünkü bu daireye tevekkül ayağını koydular.)
N’ola, ne olur, ne çıkar anlamında edattır.

Nolaydı Şem’iyâ bu cem’-i bezm-i âlem-ârâda

Küdûret aradan gitse kamu ehl-i safâ olsa / P. Şem’î, s.109, g.142

(Ey Şem’î, âlemi süsleyen bu bezm topluluğunda, *keşke* gam aradan gitse; herkes mutlu olsaydı.) *Nolaydı, keşke* anlamında edattır.

Nolaydı ne dil-i zâr u ne dil-rübâmuz olaydı

Ne derd hâsıl ideydük ne hod devâmuz olaydı / Atayî, s. 309, g. 228.

(Keşke, gönlümüz de gönül çelen sevgilimiz de olmasaydı. Ne dert kazanırdık, ne derman arardık.) *Nolaydı, keşke* anlamında edattır.

10. Dua kipi:

İstek kipiyle kurulan dua Arapça ve Farsçada olduğu gibi emir kipine yakın işlev üstlenir.

Arapçada "Allahım! Bizi bağışla" *Allâhümme agfirlenâ* "Allahım! Bana mal ve evlat ver" duası *Allahümme erzaknî mâlâ ve veledâ*

Emir ile yapılan dua formları, bu misalde olduğu gibi genellikle nida ifadesinin peşinden gelmektedir. *Rabbenâ agfirlenâ*, rabbimiz bizi bağışla (Bostancı, 2004, 26-27). Bu örneklerde gördüğümüz gibi "*Rabbenâ*" hitaptır (ey Rabbimiz) *agfirlenâ*, ise fiilin emir kipiyle dua ifadesidir. Yani isimlerden sonraki elif hitap, fiillerden sonraki elif dua işlevi görür.

Aynı durumu Farsçada da görmekteyiz. İsmin sonuna gelen elif (ﺍ) "ey" anlamında nidâ ifade eder. hüsrevâ (ey hüsrev), şehâ (ey şah), dilberâ (ey dilber) vb. Farsçada bunun dışında bir de dua kipi vardır. Fiilin geniş zaman gövdesinin sonuna gelen elif (ﺍ) ile dua kipi yapılır. Bu elife dua elifi, denir (Kanar, 2011, 26). Bâdâ, me-bâdâ, konâd vb.

Bu yapı büyük ihtimalle Arapçadan Farsçaya geçmiştir. Zira hitap ve dua şekilleri aynı. Klâsik edebiyatımızda hitap şekli Farsçadan alınıp aynı işlevde kullanılmıştır.

Dua kipine gelince: Arapça ve Farsçadaki dua kipinin görevini Türkçede istek kipi yüklenmiştir. Bu kipi elif (ﺍ) ile yazıldığı da vakidir. Divanlarda elif maddesinde yer alan kullanımları mevcuttur. Örneğin Nev’î, Emrî ve Yakînî’nin "ola" redifli gazelleri elif maddesindedir. Edebiyatımızda istek kipinin dua işlevine dair sayısız örnek mevcuttur. En bilindik örnek, Hacı Bayram-ı Velî’nin ilâhisindeki,

Kul bula sultânını bayram o bayram ola

Dert bula dermânını bayram o bayram ola, duasıdır. Türkçe hayranı Âşık Paşa'nın duasına bakacak olursak,

Ol kapu kim hak'dan açılmış ola

Ol gerek kim tâ-ebed bâkî kala / Âşık Paşa, s.31-206

Maksud oldur anda kim rahmet bula

'Arz yirinde hazret'e lâyık ola / Âşık Paşa, s.39-351

Cân-ıla 'ışkî okırlar dünyaya

Maksud ol kim bunları kul eyleye / Âşık Paşa, s.61-785

Safâlar eyleye dâ'im o kasr-ı âlem-ârâda

Kederden pâk olsa her dem dil-i âyîne-girdârı / Nef'î, s.33, k.13

Ere bir gâyete devrinde hüsn-i hâl-i kişver kim

Du'â-yı imtidâd-ı devletin vird eyleye leşker / Nef'î, s.48, k.20

Kılıcuñ üstün ola niteki tîg-i hürşîd

Sâye-i saltanatuñda ola âsûde cihân / Bakî, s.9, k.2

Mihnet-i `aşkun safâsın ben ideydüm yalnız

Halk-ı `âlem dâ'imâ bî-gam **olaydı** kâşki / Şeyhülislam Yahya, s. 449, g.421

Konuşma diline gelince; hatıralarımızda yer eden dua kalıplarını gözden geçirmek bile, bize toplum psikolojisi hakkında bilgi verecektir: Klâsik toplum bir dua toplumdur. Tanıyan, tanımayan herkes dualarla konuşurdu. Hatta hâl diliyle konuşulur, diyebiliriz. Sözün söylenen kısmından fazlası gönülde yaşatılır. En başta sözle veya mimikle selamlaşma bir duadır. Günlük konuşma kalıpları hep dua içerir:

Allah yardımcın ola. Akbet hayr ola. İşin rast gele. Hızır yoldaşın ola. Güle güle (gidesin). Rast gele, eyyam ola. Camı sağ ola. Gün ola harman ola. Allah esirgeye. Bugün dua kültürünü terk ettiğimiz, toplum barışı yerine rekabet savaşını tercih ettiğimiz için, gençlerimiz duymadıkları bu kipe âşinâ değiller. Bu dua kalıpları bugün kaldıysa da istek kipi, emir kipine dönüşmüş olarak yaşıyor.

Dua kipi işlevini gören istek kipi artık kültürümüzde yer almıyor.

Bugün dua etmiyor muyuz? Tabii ki ediyoruz. Ancak emir kipiyle... Allah'a buyurmak suretiyle. Konuşma dilinden yaygın örneklerle bakalım, tekid edatıyla:

Allah rahmet eylesin (derhal). Kesin bir emir cümlesi, ihtimale yer vermeyen bir ifade.

Allah rahmet eyleye (inşallah). İstek, umut, tevekkül ve samimiyet içeren bir ifade. Hata hal diliyle, yumuşak bir ifade.

Dua kipi bunlardan hangisi olabilir? Tanrılık statüsüyle tanrıya emretmek mi, yoksa dileğini ihtimal dâhilinde, umarak ileten kul üslubu mu? Bugün biz bu iki cümle arasındaki nüansı bile fark edemiyoruz. Bu durum kültürel değişim sonucu, dilde oluşan bir tahribattır.

Nüansın daha iyi anlaşılması için **tersinden** bir uygulama yapalım. Emir kipini istek kipine dönüştürsek, farkı belki daha kolay anlarız: Gençlik marşından bir bölüm:

Sesimizi yer gök su dinlesin!

Sert adımlarla her yer inlesin!

Bu bölümün emir kiplerini, istek kipiyle ifade ettiğimizde:

Sesimizi yer gök su dinleye

Sert adımlarla her yer inleye

Ne oldu? Marşın sert adımları yumuşadı, yer, gök ve suya dinletilen ses de biraz kısıldı, hal diline büründü; değil mi? Bu örnek iki kipin birbiri yerine kullanılamayacağını daha bariz ifade ediyor. Tabii dildeki fakirleşme ayrı bir konu.

Problem: Türkiye Türkçesi gramer kitaplarında aynı ekler hem istek kipi hem emir kipi olarak gösteriliyor. Türkçe gibi bir dil, ek sıkıntısı çekiyor olamaz.

1. Birinci tekil ve çoğul şahıs ekleri (–AyIm, –AlIm) emir ekleriyse, istek kipinin I. Şahısları nelerdir?
2. Emir kipleri eksiz ve bu ekler istek kipiye, istek kipi 1. Şahıslarda hâlâ yaşıyor, diyebiliriz.
3. Bir kipin I. Şahısları kullanılırken, diğer şahıslar nasıl kullanılmaz?
4. Gramer kitaplarında I.tekil şahıs istek kipi –AyIn ve I. Çoğul şahıs istek kipi – AlIm, emir kipi addedilmektedir (Timurtaş, 362, 32). Bunlar emir kipi ise, istek kipinin ağızlardaki haliyle, istek kipi -A

I. Tekil şahıs eki –m

I.Çoğlu şahıs eki –k, olması gerekmez mi? (Bilinen geçmiş zaman çekiminde olduğu gibi: bil-di-m, bil-di-k)

Öyle ise I. şahıslar standart dilde **hiç kullanılmadı**. Bugün halk ağzındaki bu istek kipi şekilleri standart yazı dilinde yer almıyor.

5. Standart dil, birçok farklı telaffuzu bulunan kelimenin, bir şeklini yazı dili standardı olarak belirlemek değil midir? Dilde mevcut bir kelimeyi halk ağzı ve arkaik diye sözlüğe, ilma kılavuzuna almama hakkı var mıdır?
6. Öyleyse ağızlardaki Türkçe kelimeler neden yok sayılıyor ve bir standart belirlenerek yazı dili sözlüğüne alınmıyor? Yine klâsik eserlerdeki Türkçe kelimeler neden unutulmaya terk ediliyor?

Bugüne kadar –m ve –k şahıs ekleri yerine, emir kipi addedilen ekler kullanıldı. Oysa yalnız halk ağzında değil, klâsik metinlerde de bu halleri mevcuttur. Bunlar standart yazı diline alınsaydı, istek kipi bugün hâlâ yaşıyor, olabilirdi. Örneğin, Necâtî'nin bir gazelinin redifi “idek”tir:

Fasl-ı bahârdur heves-i sebzâr idek

Bir lâle çehre ile mey-i hoş-güvâr idek

Bir dem içinde biñ yaşamak ârzûyise

Bir lahza serv-i sehî gibi çemende karâr idek

Nergis gibi cihana görü göz bakar iken

Bir serv ayağına zer ü sîmi nisâr idek

Gonca işâret eyledügi âsitânile

Gül dâmenini sırr-ı göze perde-dâr idek

‘Özrini gül diler gibi cümle cerâyimûñ

Bir kûşe-i çemende gelûñ ihtiyâr idek

El-intizâr eşeddü mine’l-mevt dir hadîs

Ölen yine dirildi yiter intizâr idek

Bir yıl idi ki gül gibi nihân idi kadeh

Vaktidürür Necâtî gelûñ âşikâr idek / Necati.s.269

1.tekil şahsa örneği Ercişli Emrah’tan verebiliriz:

Tutam yâr elinden **tutam**, **çıkam** dağlara dağlara

Olam bir yaralı bülbül, **inem** bağlara bağlara

Klâsik edebiyattan birkaç örnek:

Nev-bahâr irişdi pür-sevdâ **olam** gibi yine

Sebze-i hattın görüp şeydâ **olam** gibi yine / Emrî s.232, g.437

Eylemişdi za‘f ile derd ü belâ pinhân beni

‘İşk ile bîdâr olup peydâ **olam** gibi yine / Emrî s.232, g.437

Seni bir kerre **yâd idem** diyü minnetler eylersin

Añılmaz buncadan ammâ ferâmûş oldugum demler / Yakînî, s.174, g.35

II. KÜLTÜREL DEĞİŞİM

Tanzimat Devrinde başlayan Batı Tesirinde Türk Edebiyatının etkisi hala devam etmektedir. Osmanlı'nın gerilemesi ve Batı kültürünün ileri gitmesi bu tesire zemin hazırlamıştır. Matbaa ve onun sayesinde gelişen gazetecilik endüstrisi, aydınlarımızın örnek aldıkları Batı kültürünü topluma daha hızlı dayatmasına imkân vermiştir.

Batı edebiyatından yapılan tecümler sayesinde sun'î bir medeniyet oluşturulmaya başlanmıştır. Bu konuda yüzlerce örnek bulabiliriz. Manidar bir örnek vermek istiyorum: Celal Nuri İleri'nin bir yazısı, sadece dildeki beklentiye arz etmektedir: “*Garp muhalledâtı Türkçeye nakl edilince biz de Avrupalılar gibi düşünmeye, onların fikirlerini ifade için kullandıkları kelimeleri bulmağa mecbur olacağız*” (Yasa, 2014, 121). Yazar dilde bir soruna çözüm aradığını düşünüyor. Hâlbuki bu, kültürel değişimi de beraberinde getirir: Avrupalılar gibi düşünmeğe mecbur elilen bir toplum, elbette dilindeki dua kipini de zamanla Avrupalılaştıracaktır.

Kültürel değişime bağladığımız bu kayıp, aynı biçimde yaşayıp aynı kalıplarla iletişim kuran kitleleri yönlendiren modalardan tercihidir. Bugün kullanılmayan istek kipi, gençlere demode veya argo geliyor olabilir. Hızlı yaşam içinde unutulmuş olabilir veya isteklerin gerçekleşmesini bekleyecek sabır ve tahammül eksikliğinin bir sonucu olabilir. Zira değişen hayat tarzı, fikir, inanç ve yaşam felsefemizi de etkilemektedir.

İstek kipinin bugün işlevini kaybetmesi, isteklerimizin olmadığına mı işaret ediyor? Hayır! Tüketim kültürünün pompaladığı al-at, kullan-at modeli bilakis isteklerimizi olağanüstü derecede artırdı. Öyleyse neden istek kipi kullanmıyoruz? Çünkü isteklerimizi ifade ediş biçimi de bu kültüre uygun olarak değişti. “*Neticede, tüketim kültüründe insanların doyuma ulaşması mümkün değildir ve bu, zaten böyle bir kültürün talep ettiği bir durumdur. Zira “geleneksel mistik özellikli toplumlarda tüketimi tanımlamak amacıyla geliştirilmiş ‘bir lokma, bir hırka’ veya erken modern dönemdeki ‘kıt kaynaklardan hareketle temel ihtiyaçların karşılanması’ anlayışı, tüketim toplumunun kesinlikle katlanamadığı ve temellerini her şeyden daha fazla tehdit eden bir mantıktır*” (Yanıklar, 2010,25).

Örneğin: “Un ola, odun ola, meğer avrat kadın ola”² atasözünü günümüz Türkçesine uyarlasak: *Un olsa, odun olsa, kadın olmaya ne var!*, şeklinde şart kipine dönüşürdü. Ancak biz bu atasözünü günümüzün tüketim toplumu içinde yaşatamayız. Zira un ve odunla yetinecek, tahammülkâr bir gönlümüz yok artık. Burada un ve odun, mecazen mutfak erzakı anlamında kullanılmış. Bunu hesaba katarsak da hazır yemek, alo-paket, fast-food modasının verdiği kolaylık ve seçkinlik imajı yüzünden bu atasözü günümüze yine uyarlanamaz.

Burada, *Avrat* ve *kadın* kelimelerinin de kültürel kodlarına da dikkat çekmek lazım. Bu sözde avrat (Ar.) genel olarak cinsi tanımlıyor, kadın (Tr.) ise statü sahibi, seçkin bir anlam yüklenmiş. Aynı anlamda görünen iki farklı kelime (kadın, avrat) birbirini tanımlamak için mukayese aracıdır. Avrata göre kadın, kadına göre avrat imajları dil mantığında birbirinden farklıdır. Bize argo gelen “avrat” kelimesini dilden attığımızda, kadın kelimesininin çağrışımlarını tanımlama ölçeği ortadan kalkıyor. Bu durumda sıfat kullanarak tamlama ile tanımlama yoluna gidiyoruz. Çalışan kadın, ev kadını, çocuklu kadın, işsiz kadın vb. Diğer taraftan yeni eğilim (trend) dilde kısaltma yönündedir. Dilde kısaltmaya gidilirken tanım ve terkiplerle bir olguyu açıklamaya hız kültürü ne kadar izin verecek? Bu imaj ve nüanslar yaşatılabilecek mi? Yoksa bu kültürel kodlar da internet jargonuna yenik mi düşecek?

Yine halk dilinde istek kipi içeren *laf ola beri gele*³ deyimini, ancak halk tarafından kullanılmaktadır. Zira gençlere markanın verdiği imaja ters düşer. Çünkü, “*Refah toplumuyla birlikte tüketim, reel çağrışımlarının dışında sınıf, statü, prestij, farklılık, ayrıcalık, kimlik inşası ile ilişkili hale gelmiş, günümüz ‘tüketim toplumu’nda ise kendisi bir yaşam tarzı durumundadır*” (Tükel, 2014,3).

Yine “*Gün ola harman ola*”⁴ atasözü, tevekkülün simgesi bir hikmettir. Umut ve sabır içeren bu sözü de bugün unutulmuşlar listesine alabiliriz. Tarımla alakalı görünse de emek simgesi bir söz. Tarımla alakalı olarak da ele alabiliriz. Sera ve depolama teknolojisi sayesinde her mevsim her meyve sebzeye ulaşabiliyoruz. Ekip de biçme vakini bekleme kültürünü, yani sabrı unuttuk. Bu bize nelere maloldu? Tabiatımızı nasıl değiştirdi; görelim: “*Postmodern tüketici, günlük mutluluk peşinde koşan, anında tatmin isteyen, ihtiyacının tatminini ertelemeyen, gelecek için bugünü feda etmeyen, geçmiş ve geleceği içerecek biçimde denemeyi büyük bir arzuyla isteyen, içerik yerine biçime daha çok ilgi duyabilen, hazcı yanı öne çıkan, kendisini tüketime hazır bir imaj haline getirmiş tüketicidir*” (Tükel, 2014,2).

Bugün istek kipi yerine, gücümüz nispetinde emir veya şart kipini kullanıyoruz. Emrecek güçteyse emir, yoksa şart kipi tercih ediyoruz. Kültürel olarak toplumsal statü, **markalardan aldığımız, tüketim kültürünün bize bahsettiği statü** belirliyor, kullanacağımız kipi: “*Tüketim malları, taşıdıkları simgesel anlamlar vasıtasıyla kimliğe dair aidiyetler de taşır. Kültürel görüngülerde, imaj, işaret ve göstergelerde tüketimcilik baskın bir öğedir. Bu yüzden tüketim, günümüzde yalnızca alışveriş içeriğini oluşturan bir faaliyet değil, gösterge, sembolik temsil ve işaretlerin diline karşılık gelen bir eylemdir*” (Tükel, 2014,5). Bu durumda, satın alma gücüne

² Atasözü. TDK sözlüğünde yer almıyor.

³ Konuşulan konu ile ilgili olmayan bir söz söylendiğinde veya bir sorun tartışılırken ilgisiz bir şey ifade edildiğinde söylenen bir söz. Deyim TDK

⁴ Atasözü. TDK sözlüğünde yer almıyor.

bağlı ödünç kimlik taşıyan bir bireyden diger-gam olmasını bekleyemeyiz. Zira diğerleri bu kimliğin rakibi veya düşmanıdır.

SONUÇ

Klâsik metinlerdeki istek kipi, birçok işlev üstlendiği halde, bugün standart konuşma ve yazı dilinde yaşamıyor. Bu kipi 1. Tekil ve çoğul şahısları standart dilde emir kipi ekiyle karşılanmış olduğundan, klâsik metinlerde geçen ve halk ağzında hâlâ yaşayan -m / -k ekleri yazı dilinde işletilmemiştir. Diğer şahıs ekleri de tüketim toplumunun açgözlü psikolojisi etkisiyle zamanla geçerliğini yitirmiştir. İstek kipi yok oluşu; kültürel olarak dualarımızın yok oluşunun sonucudur. Bu hız kültürü bize zaman tanımıyor, yetinme, sabr etme, tevekkül etme hasletleri de tüketim girdabında yok oldu.

Bu durumda neler önerebiliriz: Dildeki değişme sosyolojik bir olgunun sonucudur. Sosyal psikoloji açısından yaklaşmak gerekir. Önce kültürel değişim başlatıp kendi kültürümüzü benimsemek, göz ardı ettiğimiz değerleri gençlere benimseten eğitim politikası belirlememiz gerekir. Vaktiyle siyaseten göz ardı ettiğimiz istek kipi 1. Telil ve çoğu şahıs eklerini (-m, -k) standart günlük dile dâhil edebiliriz. Aydın ve medyatik kişiler bilinçli olarak bu kipi kullanarak, kulak alışkanlığı oluşturabilir. Gençler için de, onların anladığı dilden konuşarak internet ikonu yaparak moda haline getirebiliriz. İstek kipini marka yapabiliriz.

KAYNAKLAR

- Âşık Paşa (2000), Garib-nâme, Haz. Kemal Yavuz, İstanbul.
- Bostancı, Ahmet, “Arapçada Dua Üslubu” NÜSHA, Yıl: 4, Sayı: 14, Yaz 2004, s.26-48.
- Divan-ı Necati Beg, [www.hathiturst.org](http://hdl.handle.net/2927mpd.390150799130707). <http://hdl.handle.net/2927mpd.390150799130707>
- Emrî Dîvânı (2011). Hazırlayan, Mehmet A. Yekta Saraç, E-Posta: Yayimlar@Kulturturizm.Gov.Tr
- Gelibolulu Sun'î Dîvânı (2009),Hazırlayan Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim Yakar, Gaziantep.
- Gülensoy, Tuncer, Köken Bilgisi Sözlüğü I, II, TDK, Ankara, 2007.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1984). Türk Dilinde Edatlar, MEB, İstanbul.
- Kanar, Mehmet, (2011). Farsça Dilbilgisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Karaköse, Saadet (2016). “Klâsik Metinlerde Tercüme Yoluyla Gelişen Devrik Cümle Yapısı”
The Journal Of Academic Social Science Yıl: 4, Sayı: 35, Aralık, S. 65-79
- Nef'i, Divan(1993). Haz. Metin Akkuş, Akçağ, Ankara.
- Nesîmî, Divan (1990). Haz. Hüseyin Ayan, Akçağ, Ankara.
- Ne'î Divanı(1977). Haz. Mertol Tulum-Ali Tanyeri, İstanbul.
- Ne'î-zade Atayı Divanı, Haz. Saadet Karaköse, KB e-posta: yayimlar@kulturturizm.gov.tr.
- Timurtaş, Faruk Kadri (1976). “Küçük Eski Anadolu Grameri”, Türkiyat Mecmuası, İst.Ed.Fak. s.32-38

Şeyh Galib (1994). Divan, Haz. Muhsin Kalkışım, Akçağ, Ankara.

Şeyhülislam Yahya (2001). Divan, Haz. Hasan Kavruk, MEB, İstanbul.

Tükel, İrem (2014).“Tüketimin Yeni Aktörleri: “Y Kuşağı”, Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi, 2014, s.2

Yakînî, Divan, Haz. Ömer Zülfe, Ankara, 2009, KB e-posta: yayimlar@kulturturizm.gov.tr.

Yanıklar, Cengiz(2010).”Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma” C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2010, Cilt: 34, Sayı: 1, 25-32

Yasa, Ş.Alparslan (2014), Türkçe'nin İnkişâfı İçin Tercüme, Hitabevi, Ankra.

Yunus Emre Divanı (1990). Haz. Mustafa Tatcı, KB, Ankara.

Zâtî Dîvân (Gazeller Dışındaki Şiirler) (2017) Hazırlayan: Orhan Kurtoğlu, KB e-posta: yayimlar@kulturturizm.gov.tr.

Zâtî Divanı III.(1987). Hazırlayan Mehmet Çavuşoğlu-Ali Tanyeri, İstanbul.